

Губанова Т. О.,

*доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
директор Фінансово-правового коледжу***ІНФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК РІЗНОВИД ОСВІТИ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ****INFORMAL EDUCATION AS A VARIETY OF EDUCATION UNDER
THE LEGISLATION OF UKRAINE**

У статті проведено аналіз різновидів вітчизняної освіти на підставі положень законодавства України з урахуванням характеристики сучасної освітньої системи України. Акцентовано увагу на тому, що утвердження принципу верховенства права, імплементація міжнародних стандартів призвели до виникнення нових освітніх інституцій й інноваційних напрямів у системі освіти, що вимагає відповідного теоретичного обґрунтування та наукового дослідження. Законодавство України закріплює відносно нові види освіти, які підлягають обов'язковій науковій характеристиці задля розуміння їх сутності і змісту. Зазначено, що нормативно-правове закріплення трьох видів освіти на законодавчому рівні – формальної, неформальної та інформальної. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів. Тобто можна стверджувати, що законодавством встановлено три самостійні незалежні і своєрідні види освіти, які є рівнозначними, однак різними за сутністю. Доведено, що виокремлення цих видів, як і їх змістове наповнення, є нетрадиційним для вітчизняного законодавства. Проаналізовано наукові позиції з приводу поняття, значення, сутності інформальної освіти. Звернуто увагу, що міжнародні та європейські нормативно-правові акти як частина національного законодавства значною мірою впливають на формування змісту освіти в європейських країнах. У їх межах визначаються методологічні орієнтири щодо формування базових видів освіти, забезпечуються правові основи забезпечення таких видів освіти з урахуванням соціально-економічних, політичних, технологічних змін задля духовного й культурного розвитку суспільства. Запропоновано авторське визначення інформальної освіти та сформульовано перелік характерних ознак.

Ключові слова: *освіта, система освіти, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта.*

The article analyzes the varieties of national education on the basis of the provisions of the legislation of Ukraine, taking into account the characteristics of the modern educational system of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the establishment of the rule of law, implementation of international standards have led to the emergence of new educational institutions and innovative trends in the education system, which requires appropriate theoretical substantiation and scientific research. The legislation of Ukraine establishes relatively new types of education that are subject to compulsory scientific characterization in order to understand their nature and content. It is noted that the legal and legal consolidation of three types of education at the legislative level: formal, non-formal, informal. The state recognizes these types of education, creates conditions for the development of educational entities that provide relevant educational services, and encourages the acquisition of education of all types. That is, it can be argued that the legislation establishes three independent, independent and distinctive types of education, which are equal but different in nature. It is proved that the isolation of these species, as well as their substantive content, is unconventional for the national legislation. Scientific positions concerning the concept, meaning, essence of information education are analyzed. It is noted that international and European regulations, as part of national legislation, have a significant influence on shaping the content of education in European countries. Within them, methodological guidelines for the formation of basic types of education are defined, the legal bases for providing such types of education are taken into account, taking into account socio-economic, political, technological changes for the spiritual and cultural development of society. The author's definition of informal education is offered and a list of characteristic features is formulated.

Key words: *education, education system, formal education, non-formal education, information education.*

Освіта в Україні є складним за змістом, сутністю і призначенням утворенням. Вона передбачає різні прояви, включає різноманітні напрями і охоплює певні види. Види освіти є динамічним угрупованням, що перебуває у постійному взаємозв'язку й розвитку та характеризується сукупним оновленням не лише змісту, але й внутрішньої будови. Утвердження принципу верховенства права, імплементація міжнародних стандартів призвели до виникнення нових освітніх інституцій й інноваційних напрямів у системі освіти, що вимагає відповідного теоретичного обґрунтування та наукового дослідження. Вітчизняне законодавство закріплює відносно новий підхід до виокремлення видів освіти, які слід охарактеризувати задля розуміння їх сутності і змісту. Змінюється і сама сутність поняття «освіта», адже сучасні можливості практично необмежені ні у часі, ні

у просторі. Суб'єкти освітнього процесу навчаються і здобувають нові вміння, навички і знання не лише у традиційному, звичному форматі (формальна освіта), а все більше за межами звичних форм. Досить великої поширеності набувають елементи освітнього процесу через одержання важливих знань під час участі у діяльності громадських організацій чи у віртуальному просторі завдяки Інтернету та мобільним пристроям як індивідуально, так і колективно. Глобалізаційні та реформаційні процеси, за яких технології дозволяють окремим особам здобувати знання в безліч різних способів, зокрема, через відкриті освітні ресурси і на відстані, інформальне навчання набуває все більшої ваги і значення.

Аналізуючи положення Закону України від 05.09.2017 р. «Про освіту» [1], варто зазначити, що в окремі частини його частини врегульовано види освіти

(стаття 8). Так, вітчизняним законодавством про освіту визначено, що особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів. Тобто можна стверджувати, що законодавством встановлено три самостійні незалежні і своєрідні види освіти – формальну, неформальну та інформальну.

Такий поділ не є традиційним для вітчизняної системи освіти та законодавства, адже Закон України від 23.05.1991 р. «Про освіту» [2] (втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України від 05.09.2017 р. «Про освіту») подібного розподілу не містив. Великий тлумачний словник сучасної української мови слово «інформальний» визначає як: «1) неформальний, неофіційний; 2) «невимушений, звичайний» [3], тобто етимологічно можна вважати «інформальний» та «неформальний» словами-синонімами, тоді як українське законодавство розмежовує їх в контексті освіти. На початку XXI століття вчені почали розглядати три складники освітньої системи (М. Баріллас де Дуарте, Л. Таміліна, Й. Петнучева, М.В. Лалбрейт та Б. Зеленак, У. Хіррач-Шнайдер, М. Краузе, С. Волл). Для позначення формальної освіти використовували і продовжують вживати той самий термін “formal education”. “Non-formal” слугує терміном для визначення неформальної освіти. Термін “informal” взяли на озброєння для позначення інформальної освіти, тобто префікс інживається у своєму другому значенні: без освітніх інституцій, без диплому чи сертифікату, без структури, навчального плану тощо. Отже, у Європейській педагогічній літературі розрізняють три складники освітньої системи, та загальноприйнятим є використання таких термінів: formal education / формальна освіта; non-formal education / неформальна освіта; informal education / інформальна освіта [4]. Не погоджується з такою термінологією законодавства В. Бахрушин, зазначаючи, що «такі визначення придатні для надання загального розуміння понять, але не для законодавства. Вони не задовольняють принцип правової визначеності, а також сформульовані в межах цілісної термінологічної системи, яка не повністю збігається з українським законодавством і практикою застосування термінів. Крім того, слід зазначити, що через специфіку української системи освіти не завжди можливо однозначно перекласти окремі поняття українською мовою, оскільки в нас не завжди існують відповідні об'єкти, процеси тощо. Тим не менш, ми можемо побачити з наведених визначень ключові відмінності, що відмежовують види освіти один від одного. Зокрема, основна різниця між формальною та неформальною освітою полягає у тому, що остання є доповненням чи альтернативою формальній, а також в офіційному визнанні чи невизнанні державою або уповноваженими недержавними органами кваліфікацій, одержуваних за результатами здобуття освіти. Головною відмінністю інформальної освіти від інших видів

є те, що вона не інституціалізована» [5]. Враховуючи таку наукову позицію, варто зазначити, що законодавець застосує саме такі три назви для позначення видів освіти, тому слід їх використовувати і у наукових дослідженнях.

Відповідно до нормативно-правових положень інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема, під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. У словниковій літературі можна знайти таке пояснення інформальної освіти: «інформальна освіта – неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід); неорганізоване опанування інформації, що зазвичай не має цілеспрямованості. Здійснюється, зокрема, через самоосвіту, відвідування бібліотек, театрів, музеїв, під час подорожей, у ході спілкування з друзями. Як соціально-побутова, неструктурована освіта може відбуватися у сім'ї, суспільстві, у процесі виконання роботи, що становить найбільш поширену форму навчання на робочому місці» [6, с. 14]. Так, слід відзначити досить широке коло можливостей для здобуття інформальної освіти.

Інформальну освіту слід відмежовувати від інших видів освіти – формальної та неформальної. Формальною освітою є освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою. У літературі можна знайти переліки специфічних рис, які характеризують формальну освіту: 1) є історично зумовленою підсистемою суспільства; 2) відображає у своїй структурі й функціонуванні суспільні відносини; 3) є засобом соціальної безперервності, тобто забезпечення спадкоємності поколінь; 4) поширює панівну в суспільстві ідеологію [7, с. 30]; або ж: 1) здійснюється у спеціально створених освітніх закладах; 2) забезпечує оволодіння систематизованими знаннями, уміннями та навичками; 3) передбачає цілеспрямовану діяльність суб'єктів навчального процесу; 4) здійснюється спеціально підготовленим персоналом; 5) завершується отриманням загально-визнаного документа про освіту (диплома, сертифіката) [8, с. 25–26]. Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається зазвичай за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. До сфери неформальної освіти належать індивідуальні заняття під керівництвом тренерів чи репетиторів, тренінги та короткотермінові курси, що переслідують практичні короткострокові цілі. Неформальна освіта не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень щодо учасників, нерідко не обмежується часовими рамками. Заклади чи організації, що займають-

ся неформальною освітою, зазвичай не присуджують кваліфікацій і не провадять формального оцінювання навчальних досягнень учасників. У цьому секторі найчастіше застосовують інноваційні підходи, апробують новаторські методи та технології навчання. Розширення застосування неформальної освіти може бути корисним: а) для суспільства в цілому (сприяння демократизації, розвитку громадянського суспільства, громадської активності та лідерства; вирішення проблеми дозвілля молоді та осіб похилого віку); б) для формальної освіти (можливість гнучко та швидко реагувати на потреби ринку праці та послуг, задовольняючи вимоги учнів, робітників та роботодавців і доповнюючи освітні пропозиції; зростання мотивації учасників навчально-виховного процесу, їх особистісної зацікавленості); в) для учасників (можливість самовдосконалення та виховання самооцінки; розвиток громадянських навичок; виховання почуття причетності, солідарності; оптимальне поєднання свободи і відповідальності; можливість самостійного вибору часу, місця, тривалості навчання) [9].

Вітчизняний поділ освіти на три види із виокремленням серед них інформальної освіти співвідноситься із концепцією нової моделі європейської освіти, яка міститься у висновках Лісабонського саміту щодо політики освіти ЄС, відображених в «Меморандумі безперервної освіти Європейського Союзу» [10]. У Меморандумі зазначається, що успішний перехід до економіки і суспільства, заснованого на знаннях, повинен супроводжуватися процесом безперервної освіти (навчання впродовж життя). Крім формальної освіти, що завершується видачею загальнонавчального диплома або атестата, навколо якого і формується освітня політика будь-якої держави, в концепцію безперервної освіти включені ще два види освітньої діяльності, а саме: неформальна освіта (зазвичай не супроводжується видачею документа, здобувається в освітніх установах або громадських організаціях, клубах і гуртках, а також під час індивідуальних занять з репетитором або тренером) й інформальна освіта (індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя і необов'язково має цілеспрямований характер). У рамках цієї концепції неформальний та інформальний види освіти включаються в загальний процес навчання.

Т. Лискіна та Н. Паульзен виокремлюють вісім підходів до розуміння інформальної освіти у зарубіжній науковій парадигмі:

1) інформальна освіта як діяльність – процес усвідомленої активної взаємодії, у якому є об'єкт і суб'єкт, цілепокладання, проектування і здійснення дій, процес подальшого аналізу результатів і порівняння їх з плановими завданнями;

2) інформальна освіта як результат діяльності, який може збігатися з метою діяльності, але може і не збігатися;

3) інформальна освіта як процес (послідовна зміна явищ, станів у розвитку; сукупність послідовних дій для досягнення освітньої мети, результату);

4) інформальна освіта як освіта (засвоєння окремих компетенцій, отримання знань, умінь та навичок із акцентом на спонтанності інформального процесу освіти і обов'язковій присутності насиченості середовища, у якому воно здійснюється);

5) інформальна освіта як навчання (спеціально організований, керований процес цілеспрямованої передачі соціального досвіду із акцентом на самостійності навчання у контексті інформальної освіти; причому не стільки на отриманні певної суми нових знань, скільки на вдосконаленні знань, вже здобутих індивідом)

6) інформальна освіта як форма навчання (діяльність, здійснювана у певному порядку і режимі);

7) інформальна освіта як процес набуття інформації;

8) інформальна освіта як життєвий досвід (побутовий, професійний, релігійний, практичний, армійський, ментальний, емоційний тощо), за такого підходу інформальна освіта виступає процесом самонавчання, самореалізації та самоудосконалення [11].

Е. Гусейнова та Ю. Лук'янова визначають інформальну освіту як неорганізований, не завжди усвідомлений та цілеспрямований процес, що триває протягом усього життя людини. Фактично це здобуття необхідних знань, умінь, навичок у формі життєвого досвіду [12]. Р. Преснер зазначає, що інформальна освіта передбачає «накопичення знань, умінь та навичок шляхом набуття життєвого досвіду. Вона не завершується та не передбачає дипломів чи інших документів, що підтверджують її завершення. Інформальна освіта охоплює індивідуальну пізнавальну діяльність, спонтанну освіту, спілкування, читання, відвідини музеїв, театрів, мандрівки, засоби масової інформації. Завдяки інформальній освіті особистість має змогу відшукати ідентичність, пов'язану з віком, культурою та професійною діяльністю» [13, с. 412]. І. Жукевич зазначає, що «інформальна освіта стає актуальною як потужний освітній потенціал суспільства в системі неперервного навчання. Інформальна освіта є загальним терміном для освіти поза межами освітнього середовища: індивідуальна пізнавальна діяльність; самоосвіта, яка реалізується через активну діяльність у соціумі; професійне спілкування; відвідування майстер класів, тренінгів тощо» [14, с. 141]. Слід погодитись із тим, що «на відміну від формальної та неформальної, в інформальній освіті не завжди чітко простежується мета навчання, навіть сама людина не усвідомлює, що набула певних знань чи навичок» [15, с. 9]. В. Горшкова зазначає, що «інформальну освіту людина отримує значною мірою спонтанно, в процесах і ексцесах спільної життєдіяльності: трудових процесах, святах, у театрі, у сім'ї, у туристичних поїздках. Особливе місце в сучасній інформальній освіті посідає система засобів масової комунікації (телебачення, Інтернет, радіо, кінематограф, музика тощо)» [16]. С. Яблоков стверджує, що «визнання знань, одержаних у результаті інформального і неформального навчання може також допомогти в тому, щоб особи, які найбільш віддалені від ринку праці, наблизилися до нових

можливостей навчання і працевлаштування. Зокрема, визнання може підтримати молодих непрацевлаштованих осіб, що шукають першу роботу чи мають невеликий професійний досвід, щоб показати і створити ринкову цінність їхніх умінь, навичок і компетенцій, набутих у різних середовищах» [17, с. 107].

Таким чином, підсумовуючи, варто зазначити, що в Україні, на законодавчому рівні закріплено три види освіти – формальну, неформальну та інформальну. Міжнародні та європейські нормативно-правові акти як частина національного законодавства значною мірою впливають на формування змісту освіти в європейських країнах. У їх межах визначаються методологічні орієнтири щодо формування базових видів освіти, забезпечуються правові основи

забезпечення таких видів освіти з урахуванням соціально-економічних, політичних, технологічних змін задля духовного й культурного розвитку суспільства. Інформальна освіта – це нормативно-визначений вид освіти, який полягає у здійсненні самостійної пізнавальної діяльності в повсякденному житті. Враховуючи нормативні та доктринальні джерела, поняття «самоосвіта» слід вважати синонімом до інформальної освіти. До характерних ознак інформальної освіти можна віднести такі: 1) здійснюється безперервно у повсякденному житті; 2) не передбачає у процесі участі спеціального суб'єкта – освітнього закладу; 3) включає досить широке коло механізмів для здобуття; 4) не підтверджується спеціальним документом; 5) не має обов'язкового характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 5.
2. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991 р. № 34. Ст. 451.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. URL : https://ukrainian_explanatory.academic.ru/64775/інформальний.
4. Pathways 2.0 towards recognition of non-formal learning/education and of youth work in Europe. Retrieved from: http://pjppeu.coe.int/documents/1017993/2361095/Pathways_II_towards_recognition_of_nonformal_learning_Jan_2011.pdf/6af26afb-daff-4543-9253-da26460f8908.
5. Бахрушин В. Неформальна та інформальна освіта – навіщо вони нам потрібні? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/872-neformalna-ta-informalna-osvita-navishcho-voni-nam-potribni>.
6. Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. Київ ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. 108 с.
7. Павлик Н.П. Неформальна освіта у системі освіти України. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 2. С. 27–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2016_2_5.
8. Змеев С.И. Андрагогика : основы теории и технологии обучения взрослых. Москва : ПЕР СЭ, 2003. 208 с.
9. Неформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти. URL: <http://javoriv-rda.gov.ua/osvita/neformalna-osvita-yak-vazhlyvyj-element-bezperervnoji-osvity/>.
10. Меморандум неперервного образования Европейского Союза. URL : <http://www.znanie.org/docs/memorandum.html>.
11. Лискина Т.В., Паульзен Н.С. Современные подходы к определению понятия «информальное образование». *Известия БГУ*. 2018. № 1. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-kopredeleniyu-ponyatiya-informalnoe-obrazovanie>.
12. Гусейнова Е.І., Лук'янова Ю.М. Неформальна освіта як важливий чинник безперервної освіти. Сумський національний аграрний університет. Педагогічні науки. URL : http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Pedagogica/4_106261.doc.htm.
13. Преснер Р. Форми освіти дорослих у системі післядипломного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка / Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка, Рада молодих вчених. Дрогобиц*, 2016. Вип. 15. С. 408–413.
14. Жукевич І.П. Інформальна освіта як фактор трансформації сучасної освіти. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету*. Педагогічні науки. 2017. Вип. 79(1). С. 140–144. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79(1)_30).
15. Partners hip between the European Commission and the Council of Europe in the Field of Youth [Text]. Strasburg, Brussels, 2011. 19 p. Available at: <http://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership>.
16. Горшкова В.В. Взаимодействие формального, неформального и информального образования как современное направление развития человека. *Концепт: научно-методический электронный журнал: Современные научные исследования: актуальные теории и концепции*. 2014. № 26. С. 176–180.
17. Яблоков С. Интеграция формального, неформального та інформальної освіти в навчанні англійської мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 1. С. 106–123. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_1_13.